

Ibtidoiy dinlar

Категория: Миллий ғоянинг илдизлари – Диний;

Муаллиф: Хошимов Ш

Din tabiat va jamiyatda sodir bo'livchi voqea hamda hodisalarni aks ettiruvchi ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, din ibtidoiy davrda vujudga kelib o'sha davrda yashagan odamlarning dunyoqarashini o'zida ifodalovchi ma'naviy madaniyat elementidir. Din arab tilida "ishonch" "ishonmoq" degan ma'nolarini bildirib, din insondan tashqarida bo'lib, uni yaratgan ilohiy qudratga ishonch va e'tiqodni ifoda etadigan maslak, qarash hamda ta'limotdir.

Odamlarda ilk diniy tasavvurlarning paydo bo'lib, shakllanib, rivojlanib, takomillashib borishi jarayoni insonda ong, tafakkurning shakllanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, insonning paydo bo'lib shakllanib borishi jarayoni fanda antroposotsiogenez deyiladi. Insoniyatning ibtidoiy davrdagi eng qadimgi tarixini o'rgangan arxeolog olimlar dastlabki davrlarda odamlarda diniy tassavurlar bo'lmaganligi, odamlar birga yashab, ov qilib, o'zaro muloqotga kirishganlaridan so'ng insoniyat ongsiz faoliyatdan ongli faoliyatga o'tgani, inson o'zini o'rab turgan tashqi olam, tevarak atrofdagi narsa va xodisalarni jonlantirib tasavvur qilishlari natijasida odamlarda ilk diniy tasavvurlar vujudga kelganligi haqidagi fikrni bayon qiladilar.

Tabiiy muhitda ro'y bergan o'zgarishlar mehnat, muloqot, oziq-ovqatlarning sifat jihatlaridan o'zgarishi insonning tashqi qiyofasi, ong, tafakkurining shakllanishiga o'z tasirini ko'rsatdi, insonda tashqi olam to'grisidagi bilimlar asta-sekin to'plana borishi natijasida uning dunyoqarashi shakllana boshladi. Inson dunyoqarashining shakllanishidagi dastlabki bosqich bu mifologiya yani afsona asotirlardan iborat bo'lib, ong, tafakkuri shakllanib borayotgan inson o'zini o'rab turgan tashqi olamdagi narsa hodisalarni bilishga, o'rganishga, tushunishga harakat qila boshlaydi. Lekin insonni o'rab turgan tashqi olam qo'rqinchli, vahimali hamda tushunarsiz bo'lib, inson tabiatda sodir bo'layotgan ko'pgina narsa va hodisalarni ilohiylashtirib, ularga sig'ina boshlaydi. Natijada ibtidoiy davrda vujudga kelgan dinning dastlabki shakllari vujudga kela boshlaydi. Ibtidoiy davrda vujudga kelgan dinning tarixiy shakllari, ilk diniy tasavvurlarda inson tabiat hodisalarini muqaddaslashtirib unga sig'ingan, undan yordam olishga harakat qilgan. Ibtidoiy diniy tasavvurlarga xos bo'lgan yana bir xususiyat inson tomonidan tabiatdagi barcha narsa hodisalarni jonlantirib tasavvur qilish, har bir narsa hodisani boshqarib turadigan ilohiy kuchlarga ishonchdir. Jahonda mavjud bo'lgan barcha dinlar ikkita katta guruhga, politeizm yani ko'p xudolik diniy tasavvurlarga, hamda monoteizm yani yakka xudoga etiqod qilishdan iborat bo'lgan diniy ta'limotlarga bo'linadigan bo'lsa, ibtidoiy davrga xos bo'lgan diniy e'tiqod bu politeizmdan iborat edi. Inson o'zini o'rab turgan tashqi olamdagi turli ilohiy kuchlarga tasir ko'rsatishga, ulardan yordam olishga harakat qilgan. Dinning ibtidoiy shakllarida insonni o'rab turgan tashqi olamdagi barcha narsa va hodisalar ilohiylashtirib, inson uchun e'tiqod ob'yekti bo'lgan. . Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida inson nafaqat jismoniy tomondan, balki ma'naviy axloqiy jihatdan ham takomillashib bordi. Odamlar mehnat faoliyati natijasida tabiat sirlarini o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldilar. . Ibtidoiy jamoa tuzumining keyingi bosqichlarida tabiatning stixiyali kuchlari oldida ojizlik sezganida odamlar bu kuchlarni ilohiylashtirib, ularga sig'ina boshladilar. Natijada animizm, fetishizm, totemizm, magiya va shomonizm singari ilk diniy tasavvurlar, dinning tarixiy shakllari vujudga kela boshladi. Odamlarda dunyoni boshqarib turuvchi ilohiy kuchlarga ishonch paydo bo'lishi natijasida odamlar bu kuchlarni ruhlar deb, ulardan eng qudratlilarini ilohlar deb ataganlar. Odamlar ilohlarga ovning muvaffaqiyatli chiqishi, yomg'ir yog'ishi, sog'lik-salomatlikka erishish to'g'risidagi iltimoslar bilan murojaat qilganlar. Ular ilohlardan yordam so'raganlar. Ilohlarni turli qiyofada tasavvur qilganlar, yog'och, suyak yoki toshdan ilohlarning tasvirini qirqib yasab, bu tasvirlarni but yoki sanam deb ataganlar. But yoki sanamlar odamlar joylashgan qarorgohning eng faxrli joylariga o'rnatilgan.

Odamlar ilohlar marhamatiga sazovor bo'lish uchun butlarga sajda qilganlar, butlarga atab turli-tuman qurbonliklarni amalga oshirganlar.

Insoniyat tarixida insonning kundalik hayoti bilan bog'liq bo'lgan muhim ishlar, jumladan tug'ilish, ozuqa topish, ov qilish, o'z xavfsizligini ta'minlash, dafn marosimi kabilar turli diniy tasavvurlar va e'tiqodlar bilan bog'liq bo'lganligini ko'rish mumkin. Diniy tasavvurlarning shakllari jamiyat hayotining sharoitiga bog'liq bo'lib, uning o'zgarishi diniy qarashlarda ham muayyan o'zgarishlarga olib keladi. Diniy tasavvurlarning dastlabki shakllariga urug'chilik tuzumi shakllanayotgan davrda paydo bo'lgan totemizm, animizm, fetishizm, shomonizm, magiya (sehrgarlik) kabilar kiradi.

Totemizm. Totem so'zi Shimoliy Amerikada yashaydigan Ojibva qabilasi tilida „o totem“ – uning urug'i degan ma'noni anglatib, diniy tasavvurlarning eng qadimgi shakllaridan biri bo'lib hisoblanadi. Totemizmning mohiyati muayyan guruh odamlar bilan ayrim hayvonlar, parrandalar va o'simliklar orasida o'zaro yaqinlik, qon-qarindoshchilik aloqalari bor, deb muayyan hayvon, parranda, o'simlikni muqaddaslashtirib unga e'tiqod qilishdan iboratdir. Urug'dosh guruhlar o'zlarini umumiy belgilari va totemlari bo'lgan hayvon parranda yoki o'simlikdan kelib chiqqan deb hisoblar edilar. Totemizmda urug'-qabila, xususan shu urug'ning har bir a'zosi hayoti va farovonligi ayni shu urug'ning haqiqiy ajdodi hisoblangan „totem“ – hayvon parranda, yoki o'simlikka bog'liq deb ishoniladi. Muqaddas joylarda saqlanadigan biror urug' ruhini ifodalovchi xayvon yoki o'simlik surati solingan tosh, taxtachalar totem ruhlarining makoni sanaladi. Hayvon, parranda yoki o'simlik shu urug' yoki qabila uchun totem, binobarin, muqaddas va xomiy hisoblangan. Shuning uchun ham kishilar totemning yordamiga muhtoj bo'lganlar, unga sehr yordamida ta'sir qilishiga uringanlar. Avvallari totemlar sifatida faqat hayvonlar, shunda ham ov hayvonlari e'zozlangan. Biroq, keyinchalik qarindoshlik munosabatlari boshqa hayvonlarga ham, ba'zi hollarda esa o'simliklar, tabiat hodisalari, yomg'ir, quyosh, shamol va xokazolarga ham tarqalgan. Totemlar e'zozlangan, ularni o'ldirish va otish ta'qiqlangan. Totemni ozuqa sifatida ta'qiqlanishi tabu ya'ni taqiqlash deb aytiladi.

Totemistik tasavvurlarning rivojlanib borishi unda muayyan o'zgarishlarning vujudga kelishiga olib keldi. Zooantropomorf ko'rinishi bilan aralashgan holda odam bilan uning totemi qarindoshliklari orasidagi oilaviy munosabatlar, ya'ni odam vafot etgach, uning o'z totemiga aylanishi yoki aksincha, qayta inson shakliga kelishi haqidagi tasavvurlar paydo bo'ldi. Bularning hammasi o'tgan ota-bobolar ruhlariga sig'inishning kuchayishiga va ilohiy kuchlarga ishonchning oshishiga olib keldi. Ikkinchi tomondan, totemga bo'lgan munosabat o'zgarib, Tabu ya'ni taqiqlash tizimi vujudga keldi. Totemizm urug'chilik jamoasida diniy ko'rinishlarning tarixiy asosi bo'lib qoldi. Totemizm insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida urug' va qabilalar o'rtasida birlashtiruvchilik, tartibga soluvchilik vazifasini bajardi. Totemizm keyinchalik milliy va jahon dinlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, hindlarning milliy dini Xinduiizmida sigir, ilon, maymun, fil va boshqalar muqaddaslashtirilsa, islom dini tarqalgan Markaziy Osiyo hududida mushuk, musicha, qaldirg'och kabi hayvon va parrandalarga azob bermaslik asrlar davomida an'ana sifatida davom etib kelmoqda. Turkiston xalqlarining qadimdan yil hisoblash taqvimini bo'lib kelgan muchal yil hisobi ham totemistik xususiyatga ega bo'lib, 12 yillik sikldan iborat bo'lgan yil hisobi u yoki bu hayvon nomi atalgan. Muchal yil hisobida mush (sichqon), baqar (sigir) palang (yo'lbars), xargush (quyon) nahang (baliq), mor (ilon), asp (ot) go'spand (qo'y) hamduna (maymun) murg' (Tovuq) sak (it) xo'k (to'ng'iz, cho'chqa) kabi hayvonlarning nomlari bo'lib, totemistik tasavvurlar ancha kuchli bo'lgan turk hoqonligidan boshlab muchal yil hisoblash taqvimini jahondagi boshqa mamlakatlarga tarqala boshladi.

Muayyan hayvon, parranda va o'simliklarni muqaddaslashtirib ularga sig'inish bugungi kunda ham Janubiy Amerika, Markaziy Afrika, Avstraliya, Osiyo-Tinch okeani hududidagi ba'zi

xalqlarning kundalik hayotida, urf-odat va an'analarida ma'lum darajada saqlanib qolgandir. Jahondagi ko'plab mamlakatlarning davlat gerbida turli hayvon, parranda va o'simliklarning tasvirlari uchraydi.

Animizm. Animizm lotin tilidagi "anima" degan so'zdan olingan bo'lib, "jon", "ruh" degan ma'nolarni anglatadi. Animizm dinning tarixiy shakllaridan biri bo'lib ruhlar mavjudligiga ishonch, tabiat kuchlarini ilohiylashtirish, hayvonot, o'simlik va jonsiz jismlarda ruh, ong va tabiiy qudrat borligi haqidagi talimotdir. Animizmida ruhlar tabiiy hodisalarning boshqaruvchilari bo'lib hisoblanadi. Ibtidoiy jamiyatda odamlar tabiatning qudratli kuchlari osmon va yer, quyosh va oy, yomg'ir va shamol momoqaldiroq va chaqmoq kabilarni ilohiylashtirib, ularda ruh mavjud deb hisoblar edilar. Ibtidoiy odamlar tog'lar va daryolar, adir va o'rmonlar kabi odam e'tiborini tortuvchi narsa va jismlarga ham ilohiy munosabatda bo'lib, bu tabiat hodisalari bilan bog'liq bo'lgan animistik tasavvurlarga ham ega edilar. Ibtidoiy odamlar uchun ko'p yillik daraxt, kattaroq xarsangtosh, jarliklar va turli tabiat xodisalari jonli, tafakkurli, tabiatdagi ruhlar bilan bog'liq deb tasavvur qilqingan, ruhlarga bag'ishlab qurbonliklar qilingan, ruhlarga atab marosimlar uyushtirilgan.

Insonni o'rab turgan tashqi olamga nisbatan animistik tasavvur dunyoqarashning dastlabki shakli bo'lgan mifologiya, afsona asotirlarni keltirib chiqardiki, bu dunyoqarashda insonni qurshab turgan tashqi olam jonli, ruhiy xususiyatga ega deb tasavvur qilingan. Ibtidoiy odamlar tabiatdagi har bir narsa hodisaning o'z ruhi mavjud deb hisoblaganlar. Shu bilan birgalikda insonda tana, jon va ruhning mavjudligi, ruh tanani tashlab chiqib tabiatda erkin mavjud bo'lishi to'g'risidagi tasavvurlar ibtidoiy jamiyatda mavjud bo'lib, keyinchalik milliy, jahon dinlaridagi aqidaviy ta'limotlarda ham o'z ifodasini topdi. Hozirgi paytda jahon dinlari bo'lgan buddaviylik, xristianlik va islom dinida ham ruhlar to'g'risidagi animistik ta'limot mavjud.

Fetishizm. Fetishizm fransuz tilida but, tumor, sanam degan ma'noni bildirib, dinning tarixiy shakli sifatida u tabiatdagi jonsiz buyumlarga sig'inishdir. Fetishizmida sig'inish ob'yektlari tosh, tayoq, daraxt va umuman har qanday boshqa buyum bo'lishi mumkin. Tirik bo'lmagan jonsiz buyumlarga sig'inish ibtidoiy odamlarning ovchilik, xo'jalik yuritish faoliyati bilan bog'liq bo'lib, ovchi o'zi ovlagan hayvonning tishini sug'irib olib, uni bo'yniga taqib yurgan. Ibtidoiy odamlarning tasavvuriga ko'ra yirtqich, qudratli hayvonning tishi bilan birgalikda uning kuchi va qudrati ham ibtidoiy odamga o'tib unga doimo omad olib kelishi kerak edi. Fetishizmida turli-tuman toshlar, yog'ochlar, ko'zmunchog'lar, tumorlar, muqaddas joylar, muqaddas buyumlar e'tiqod ob'yekti bo'lishi mumkin. Turli tuman butlar va tumorlarda jamoa a'zolari g'ayritabiiy dunyodan keladigan ilohiy qudratning timsolini ko'rganlar. Bunday fetishga afsungarlar va shamanlar egalik qilib, ular afsungarlik yo'li bilan buyumlarga ta'sir ko'rsatganlar. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida vujudga kelgan fetishizm keyinchalik milliy hamda jahon dinlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Buddaviylikdagi haykallarga, xristianlikdagi xochga va ikonalariga, islom dinidagi muqaddas qora-tosh "Xajar al – asvod", tumor, ko'zmunchoqlar hamda tasbehlarida ilohiy xususiyat borligiga ishonch bu fetishizmga taalluqlidir. Fetishizm dinning tarixiy shakllaridan totemizm, animizm va boshqalar bilan bevosita bog'liq bo'lib, hayvon shoxlari, qush patlari, turli yirtqich hayvonlarning tishlari va tirnog'i fetishistik tasavvurlar uchun doimo manba bo'lib kelgan. Hozirgi davrda uying eshigi, ostonasiga baxt keltirishiga ishonib taqa osib qo'yish, devorga, eshikka, tikan, qalampir va boshqa narsalarni osib qo'yish ham fetishizmga taalluqlidir. Transport vositalariga har xil baxtsiz hodisalardan himoya qilish maqsadida osib qo'yiladigan tumorlar, hayvon tishlari, tirnoqlari, qushlarning patlari, tikonlar va boshqa o'simliklar ham fetishizmning bugungi kunda namoyon bo'lishiga misol bo'la oladi.

Shomonizm. Shomon tungus tilidan olingan so'z bo'lib, u "o'ta hayajonlangan", jazavali kishi" degan ma'noni bildiradi. Shomonizm turkiy xalqlarda "qam" dini deb ham atalgan. Shomonlar odamlar bilan ruhlar o'rtasida vositachilik qilish qudratiga ega bo'lgan kishilar bo'lib,

shomonizmga e'tiqod qiluvchilarning fikriga ko'ra, shomonlar kelajakni oldindan aytib, uzoq joylardagi voqea-xodisalarni bilish, kasalliklarni davolash, tabiat xodisalarini o'zgartirish, vafot etganlarni narigi dunyoga kuzatib borish, yovuz ruhlar bilan jang qilish imkoniyatiga ega bo'lgan kishilar bo'lib hisoblanar edilar. Shomonizm minglab yillar davomida saqlanib va rivojlanib kelgan. Shomonlar afsungarlik xatti-harakati bilan shug'ullanib, ular orasida ayollar ham ko'pchilikni tashkil etgan. Shomonlar jazavali kishilar bo'lib, odamlar ularning ruhlar bilan muloqotda bo'la olishlariga, jamoaning orzu-niyatlarini ruhlarga yetkazish, hamda ruhlarning irodasini odamlarga talqin qilish qobiliyatiga ega ekanligiga chuqur ishonganlar. Shomonlar nog'ora, doira yoki boshqa cholg'u asbobi jo'rligida kuylab raqsga, jazavaga tushib ma'lum xatti-harakatni amalga oshirib ruhlar bilan gaplashishga harakat qilgan. Shomonlar jazavali xatti-harakatlari bilan bemorlarni davolaganlar, bo'ladigan voqealarni oldindan bashorat qilganlar. Yo'qolgan narsalar haqida fol ochganlar, ovga omad tilab ma'lum xatti-harakatlarni amalga oshirganlar. Shomonlar urug' qabilaning homiysi, qo'riqchisi, ruhi bo'lib hisoblanib, bularning hammasi urug' qabilalar o'rtasida shomonlarning obro'sini ko'tarib yuborgan. Shomonizm uchun o'ziga xos xususiyat bu ruhga ishonish edi. Bu ruhlar tabiatdagi turli-tuman ruhlardan iborat bo'lib, ushbu holat shomonizmga animizmning ham ta'siri borligini ko'rsatadi. Shomonlar odatda ma'lum harakatlar ovoz chiqarish, ashula aytish, raqsga tushish, sakrash yo'li bilan nog'oralar va qo'ng'iroqlar ovozlari ostida jazavaga tushib o'zini yo'qotish darajasida afsungarlik qilishgan. Marosim oxirida shomon hech narsani eshitmay, ko'rmay qolar, uning ruhlar dunyosi bilan muloqoti huddi shunday holatda amalga oshadi deb hisoblanardi. Insonning jazavaga tushib o'zini unutish holati trans holati deyiladi. Shomonizm o'z taraqqiyotida qator bosqichlarni bosib o'tgan. Shomonlikning dastlabki shaklida urug' qabilaning har bir a'zosi shomonlik qilish imkoniyatiga ega bo'lib, bu ish bilan ayollar, eng avvalo yoshi ulug' qariya ayollar ham shug'ullanganlar.

Shomonizmdagi ikkinchi bosqich urug' shomonizmi bo'lib, bu davrda shomon urug' marosimlarini bajarish bilan shug'ullangan. Bu davrda har bir urug'ning o'z shomoni bo'lgan.

Shomonizmdagi uchinchi, yuqori bosqich professional, kasbiy mutaxassislashgan shomonlarning paydo bo'lishi bo'lib hisoblanadi. Endilikda shomonlik kasbga aylanib u avloddan avlodga meros bo'lib o'ta boshlaydi. Shomonizm hozirgi davrda mavjud bo'lgan milliy va jahon dinlarida u yoki bu shaklda mavjud bo'lib, islom dinida ham folbinlik, romchilik, qushnochlik, ko'chiriq qildirish holatlari ham shomonlik bilan ma'lum darajada bog'liqdir.

Sehrgarlik yoki magiya. Sehrgarlik insonning boshqa inson, hayvon, va tabiatga g'ayritabiiy yo'l bilan ta'sir o'tkazish maqsadida bajariladigan xatti-harakati yig'indisi bo'lib, sehrgarlik dunyodagi barcha dinlarning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Magiya yunon tilida sehrgarlik degan ma'noni bildirib, sehrgarlikning asosini xavf-xatardan saqlashga qaratilgan mahsus harakatlar, duo o'qishlar, har xil irim-sirim bilan bog'liq ishlar tashkil qiladi. Kundalik hayotda inson sog'lom bo'lishni, omadli bo'lishni, yaxshi ayol bilan turmush kechirishni, birovning o'ziga yomonlik xatti-harakatlarini qila olmasligini, qorni to'q, usti butun bo'lishini doimo orzu qilgan bo'lib, sehrgarlik inson hayotidagi ana shu ideallarga erishish yo'lidagi inson xatti-harakati bilan bevosita bog'liq edi. Sehrgarlik inson xatti-harakati, faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, sehrgarlikning quyidagi turlari mavjuddir.

a) dushmanga ziyon-zahmat yetkazish sehrgarligi ;

b) harbiy sehrgarlik ;

c) muhabbat sehrgarligi ;

d) davolash sehrgarligi ;

e) ob-havo sehrgarligi ;

f) xo'jalik sehrgarligi ;

a) Dushmanga ziyon-zahmat yetkazish sehrgarligining mohiyati turli xatti-harakatlar orqali g'ayritabiyy yo'l bilan o'z dushmaniga ziyon yetkazishdan iborat. Insoniyat tarixida dushmanga ziyon-zaxmat yetkazish sehrgarligi turli xalqlar tomonidan qo'llanilgan bo'lib, ibtidoiy davrlardan boshlab dushmanga ziyon-zaxmat yetkazish sehrgarligi bilan shug'ullanayotgan odam o'z qurolini dushmani bor tomonga qaratib, dushmaniga zarar yetkazish maqsadida turli duolar o'qigan, muayyan xatti-harakatlarni amalga oshirgan. Dushmanga ziyon-zaxmat yetkazish sehrgarligining yana bir boshqa ko'rinishida dushmaniga zarar yetkazmoqchi bo'lgan sehrgar dushmani yegan ovqatning qoldiqlarini, sochini tolasini, buyumining bir parchasini, tashlagan tirnog'ini, oyog'ining izini topib, so'ngra ularni o'zi sehrli deb hisoblagan moddalarga aralashtirib, uni yoqib yuborgan yoki suvga cho'ktirgan, yoki chiritib yuborish uchun bir joyga yashirib qo'yib, dushmaniga shu yo'l bilan zarar yetkazishga harakat qilgan. Dushmanga ziyon-zaxmat yetkazish sehrgarligida ba'zi marosimlarni bajarish yarim yillab davom etib, bunda topib kelingan dushmanning narsasiga sehr bilan shikast yetkazish yarim yil davom etsagina dushman kasalga yo'liqadi va o'ladi deb hisoblashgan. Ba'zi xalqlarda esa dushmaniga zarar yetkazish uchun ularning qadam izlariga o't qo'yib yuborishning o'zi yetarli bo'lgan. Boshqa odamga zarar yetkazish odamning o'ziga tegishli narsa orqali amalga oshirilganligi uchun turli xalqlarda tirnoq, soch, tish, bolalarning kesilgan kindigini to'g'ri kelgan joyga tashlab ketmay, ularni ehtiyotlash, saqlab qo'yish, yashirib qo'yish, boshqalarning qo'li yetmaydigan joyga ko'mib qo'yish odatlari vujudga kelgan. Sehrgarlik orqali boshqa birovga zarar yetkazishda sehrgar bevosita odamning o'ziga zarar yetkazmasdan, balki insonga tegishli bo'lgan muayyan buyum, tirnoq, soch, suyak, qurol, odamning tasviri orqali boshqa birovga zarar yetkazishga harakat qiladi. Sehrgarlikning kuchi - mohiyati ham ana shundadir. Odamlar boshqa birovga zarar yetkazishda odam nigohining "sehriga" ham qattiq ishonganlar. Keyinchalik turli xalqlar va dinlarda ko'z tegishiga taalluqli bo'lgan ma'lum qarash hamda tasavvurlar ham shakllangan. Dushmanga ziyon-zaxmat yetkazish sehrgarligining marosimlari yashirin ravishda o'tkazilib, uning asosiy tig'i yakka-yakka olingan dushmanga qarshi qaratilgan edi.

b) Harbiy sehrgarlik.

Harbiy sehrgarlikning marosimlari ochiq ravishda o'tkazilib, bu sehrgarlikning asosiy maqsadi-harbiy g'alabani ta'minlashdan iborat bo'lgan. Harbiy sehrgarlikni harbiy harakatlar yoki mudofaa boshlanishidan avval harbiy raqslar ijrosi bilan boshlangan. Raqs harbiy jangni eslatib, raqs tushayotgan jangchilar dushman tasvirlariga nayza sanchib sehr kuchi bilan bo'lajak jangda g'alaba qozonishga o'zlarini ishontirar edilar. Urush paytida mavjud bo'ladigan xavf-xatardan o'zlarini saqlash uchun jangchilar o'zlariga xavf-xatardan saqlaydigan tumorlarni taqib olardilar. Jangchilar bu harbiy tumorlar o'zlarini o'qdan, turli xavf-xatar va mag'lubiyatdan saqlab qolishiga qattiq ishonganlar. Natijada turli buyumlarda mavjud bo'lgan sehrli kuch-qudrat to'g'risidagi tasavvur va qarashlar ham vujudga keldi. Keyinchalik ibtidoiy odamlar harbiy sehrgarlik bilan bog'liq marosimlarni bajarish orqali tabiatda mavjud bo'lgan turli-tuman ruhlarga ta'sir o'tkazishga harakat qilganlarki, bu ibtidoiy jamiyatda mavjud bo'lgan dinning tarixiy shakllari animizm, fetishizm, magiyaning o'zaro bir-biri bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

v) Muhabbat sehrgarligi.

Muhabbat sehrgarligi juda keng tarqalgan sehrgarlik turi bo'lib, u insoniyat tarixidagi deyarli hamma xalqlarda mavjud bo'lgan. Muhabbat sehrgarligining mazmunini ikki jins, erkak, va ayol o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, bir-biriga intilish yoki ularni bir-biridan qaytarish, ya'ni isitish yoki sovtutish xususiyatini vujudga keltirish tashkil etadi. Magiyaning ikki turi oq va qora magiyaga ko'ra inson ezgu va yovuz ruhlar yordamida birovga yaxshilik yoki birovga yomonlik qilish imkoniyatiga ega bo'lsa, muhabbat magiyasiga ko'ra inson birovni o'ziga isitib uning muhabbatiga erishish, boshqa odamni sovtutib uning muhabbatini yo'q qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Muhabbat sehrgarligining marosimlarini bajarish juda oddiy bo'lib, bu marosimlar turli xalqlar tomonidan turlicha bajarilgan. Ba'zi xalqlarda erkak yoki ayol o'ziga rom qilmoqchi bo'lgan qarama-qarshi jins vakili o'zi tanlagan odamning oldiga o'g'il yoki qiz bolani yuborib, bu o'gil yoki qiz bola uxlab yotgan erkak yoki ayolning peshonasiga, ko'kragiga o'simliklardan tayyorlangan alohida malhamni surib muhabbat sehrgarligini amalga oshirsa, ba'zi xalqlarda raqs tushish jarayonida erkak yoki ayol o'zi tanlagan qarama-qarshi jins vakili tanasiga "sehrlangan" tuproq, bo'yoq sepib yoki mayda-mayda tosh otib muhabbat sehrgarligi marosimini bajarishga muvaffaq bo'lgan. Yuqoridagi muhabbat magiyasiga taalluqli xatti-harakatlar Malakka yarim orolida yashovchi semanglar, Melaneziya orolida yashovchi aboriginlar tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa, Yangi Kaledoniya orollarida yashovchi sulka qabilasidagi erkak biror ayolni o'ziga rom qilmoqchi bo'lsa, raqs tushish paytida sehrli deb hisoblangan narsa chizilgan yelkasini u ayolga tekkizganidan so'ng muhabbat magiyasi sodir bo'lgan. Ayol xushidan ketib, kasal bo'lib qolgan. O'ziga kelib, kim o'ziga nisbatan sehr ishlatganini aniqlagan. Erkak esa bu ayolni davolaganidan so'ng, o'ziga nisbatan sehr ishlatgan erkakka turmushga chiqqan. Muhabbat sehrgarligi bir-birini sevgan ikki jins vakillarini dushmanlar tomonidan ajratib yuborishi hamda bir-birini yoqtirmay qolgan erkak bilan ayolni bir-biridan uzoqlashtirish masalasini ham o'z ichiga oladi. Insoniyat tarixida dinlarning rivojlanib borishi, milliy hamda jahon dinlarining vujudga kelishi bilan muhabbat sehrgarligi ham diniy ta,limotlarga moslashib, rivojlanib bordi. Muhabbat sehrgarligi bilan bog'liq bo'lgan isitish va sovtutish amallari islom diniga e'tiqod qiluvchi Markaziy Osiyo xalqlari kundalik hayoti, urf-odat va an'analari bilan ham bog'liqdir.

g) Davolash sehrgarligi.

Insoniyat tarixida sehrgarlikning turli shakllari mavjud bo'lib, shulardan bittasi davolash sehrgarligidir. Qadimgi davrlardan boshlab odamlar kasallik va o'limni dushmanlik sehri oqibatida yuborilgan ofat deb hisoblab, bu kasalliklarni davolash va uni tanaga kiritmaslik yo'llarini qidirganlar. Natijada davolash sehrgarligi paydo bo'lgan. Davolash sehrgarligida qo'llanilgan vositalar juda xilma-xil bo'lib, sariq yoki qizil tusli mineral bo'yoqni qaynatilgan suv bilan aralashtirib ichish, mineral bo'yoqni yog' bilan aralashtirib, undan malham tayyorlab, bu malhamni avval duo o'qib, so'ngra og'riq bor joylarga surish davolash sehrgarligida qo'llaniladigan usullardir. Tabiblar turli xil dori-darmonlarni tayyorlashgan, odamlar tabib har xil moddalarning xususiyatini biladi va bu bilimlarni u ruhlardan oladi deb ishonishgan. Odam tanasini kasal tarqatuvchi kuchlardan tozalashda olov va suvdan, bug'li hammom, qonni chiqarib tashlash, odamni qayd qildirish kabi usullardan juda keng foydalanishgan. Tabiblar uyni tutunga to'ldirib, kasal tarqatuvchi ins-jinslarning odam tanasiga kirmasligi uchun kasalliklarni haydash marosimlarini bajarishgan. Davolash sehrgarligida tabiblar dam solingan "muqaddas" suvdan foydalanayapmiz, deb odamlarni ishontirgan. Davolash sehrgarligida bir odam tanasidagi kasallikni turli xil buyumlar orqali boshqa odamlarga o'tkazish mumkinligi to'g'risidagi aqida ham mavjud bo'lib, kasallikdan qutilish uchun kasal odamning qoni surilgan tayoqcha ko'rinarli joyga ilib qo'yilgan. Kimki ana shu tayoqchani joyidan qo'zg'atsa, ushlab olsa, kasallik duoning kuchi bilan unga o'tib ketadi' deb ishonishgan. Ko'pgina xalqlarda duoning kuchi bilan

kasallikni daraxtlarga ham o'tkazib yuborish mumkin deb ishonilgan va bu bilan bog'liq marosimlar bajarib kelingan.

O'zbek xalqining tarixiy taraqqiyotida davolash sehrgarligi bilan bog'liq bo'lgan ko'chiriq qildirish odati mavjud bo'lib, kasal bo'lib qolgan odam tanasiga kirib qolgan turli xil insu-jins, yovuz ruhlarni tabib duo o'qib, kasalning atrofida aylanib, qo'lidagi xivchin bilan kasalning tanasiga urib kasallikni keltirib chiqargan yovuz ruhlarni kasal odamning tanasidan chiqarib yuborishga harakat qilganlar. Kasallik, inson tanasiga turli yara-chaqalar toshganda pul, turli buyumlarni yara-chaqaga silab uni tashlab ketish ham kasallikning pul yoki buyumni topib olgan inson tanasiga o'tib ketishi to'g'risidagi qarashlarning paydo bo'lishiga olib kelgan.

Tarixiy taraqqiyotda davolash sehrgarligi quyidagi ko'rinishda olib borilgan.

a) Kasalni davolash;

b) Uni odam tanasiga kiritmaslik.

Davolash sehrgarligida kasal bo'lishga yo'l qo'ymaslik uchun turli-tuman tumorlarni taqib yurish ham xosiyatli deb hisoblangan.

Diniy tasavvurlarning dastlabki shakllari mavjudlik davridanoq diniy ishonchlar, toat-ibodatlar, afsungarlik, sehrgarlik, jodugarlik o'zlarining maqsadlariga yo'nalishlariga ko'ra yaxshi yoki yomon kabilarga ajratilgan va kishilarni yo ovchilik, yo alohida malaka, bilimni talab qiladigan boshqa hunar bilan, yo davolashlar, yoki ixlos yani issiq-sovuq qilishlar bilan bog'liq bo'lgan turlarga bo'lingan. Sehrgarlikning asosini xavf-xatardan saqlashga qaratilgan mahsus xarakterli tashkil qiladi. Bunday xarakterlarni duo o'qishlar, har xil irim-sirimlar bilan bog'liq ishlar tashkil etadi.

e) Ob-havo sehrgarligi.

Ibtidoiy davrlardan boshlab odamlar tashqi olamga ta'sir ko'rsatishga, tabiat kuchlariga ta'sir ko'rsatib ob-havoni o'gartirishga harakat qilganlar. Ob-havo sehrgarligi ibtidoiy davr odamlarining animistik tasavvurlari bilan bevosita bog'liq edi. Chunki, osmonni, bulutni, quyoshni, shamolni, yomg'irni boshqarib turadigan tabiatdagi qudratli ruhlar mavjud ekan, odamlar bu ruhlarga ta'sir ko'rsatib o'zlari uchun zarur paytlarda yomg'ir yog'dirishga yoki quyoshni chiqarishga harakat qilganlar. Dunyodagi ba'zi xalqlarda ob-havo sehrgarligi fetishizm bilan ham bog'liq bo'lib, qadimgi turkiy xalqlarda yomg'ir yog'dirish xususiyatiga ega bo'lgan "yada" toshi mavjudligiga ishonch mavjud bo'lgan. Qadimgi turklar "yada" toshini topib ob-havoni o'zgartirishga harakat qilganlar. Tabiat hodisalarini ilohiylashtirib ularga si'ginish jahondagi ko'pgina xalqlarda mavjud bo'lib, chaqmoq momaqaldiraq, quyosh, osmon ruhiga e'tiqod qilish ibtidoiy davrdan boshlanib, keyinchalik qadimgi davrdagi diniy e'tiqodlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Qadimgi Yunonistondagi Zevs, Rimdagi Yupiter, Urartudagi Xaldi, Yaxudiylarning Yaxve, arablarning Kuzox kabi xudolari chaqmoq, momaqaldiraq xudolari bo'lib hisoblansa, Misrdagi Ra, Xettlar, Zardushtiylik ta'limoti, Inkalar, Mayyalar va boshqa xalqlarning diniy e'tiqodi quyoshni ilohiylashtirib unga sig'inishga asoslanar edi.

ye) Xo'jalik sehrgarligi .

Inson ibtidoiy jamiyat so'ngra qadimgi davrda ham mehnat qilib o'zining oziq-ovqatga, kiyim-kechakka, turli-tuman moddiy boyliklarga bo'lgan ehtiyojini qondirib kelgan. Ovchilik, termachilik, hunarmandchilik inson xo'jalik faoliyatining asosi bo'lib, inson ovda, dehqonchilikda, hunarmandchilik bilan shug'ullanishi jarayonida o'z ishining o'ngidan kelishi,

omadli bo'lishi uchun turli rasm-rusumlar, duolar, ibodat usullaridan foydalanishga harakat qilgan. Ovchi ovga borishdan avval, dehqon yerni omoch bilan haydab ekin ekish jarayonida, hunarmand turli-tuman buyumlarni yasashdan oldin o'z ishining o'ngidan kelishini so'rab ruhlaridan o'z ishining o'ngidan kelishini so'ragan, turli xatti-harakatlar, duolar, qurbonliklar amalga oshirilgan. Keyingi davrlarda milliy hamda jahon dinlari vujudga kelib rivojlanishi jarayonida insonning xo'jalik faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi turli ilohiy kuchlar, ruhlar, avliyolarning mavjudligi to'g'risidagi qarashlar vujudga keldi. Islom dinida ham Olloh bilan odamlar o'rtasida vositachilik qilib turli kasb-hunarlariga homiylik qiluvchi pirlar mavjudligi to'g'risidagi qarashlar mavjud bo'lib, Duldul ota – yilqichilar, Zangi ota – Qoramolchilik, Cho'pon ota – qo'ychilik, Vois bobo - tuyachilik, Noiloj bobo - chig'irichilar, Chakchak ota - echkichilik, Qo'rquq ota – musiqa, navo, kuy homiysi, Bobo dehqon – ziroat, ekin- tikin, Langar ota - tolibi ilmlar, fozil kishilar homiysi, Xazrati Ali – polvonlar, Xazrati Dovud -temirchilar, Jo'mard ota – qassoblar, Yalang'och ota - shamol xomiysi, Bibi Seshanba - charx yigiruvchi ayollarning piri bo'lib hisoblanib, u yoki bu kasb egasi bo'lgan inson o'z ishlarining o'ngidan kelishini so'rab o'z pirlariga murojaat qilganlar.

МАНБА

<http://istiqlol.samdu.uz/uzc/article/225>